

TRABZON'DA ENGELLİ KADIN PROFİLİ^{*,**}

THE PROFILE OF WOMEN WITH DISABILITIES IN TRABZON

Nezahat ALTUNTAŞ^{***}
Gülmelek DOĞANAY^{****}

Öz:

Günümüzde engelliler önemli bir toplumsal kategori olarak karşımıza çıkmaktadır. Engellilerin topluma katılmalarının ve toplumun aktif bir üyesi olmalarının önünde önemli engeller bulunmaktadır. Ancak engellilerin kadın olması durumunda söz konusu engeller artmakta, engelli kadının toplumdaki görünürlüğü sınırlı kalmaktadır. Bu makalenin amacı, Trabzon'daki engelli kadınların genel bir sosyo-ekonomik çerçevesini çizmek ve böylece Trabzon'daki engelli kadınların toplumdaki konumunu analiz etmektir. Makale 2015 yılında gerçekleştirilen alan çalışması verilerine dayanmaktadır. Alan çalışmasına, Trabzon'un bütün ilçeleri dâhil edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, Trabzon'daki engelli kadınların konumu Türkiye ortalamasının üzerinde olmasına karşın, söz konusu kadınların önemli sorunları ve dezavantajları bulunmaktadır. Engelli kadınların özellikle eğitim, iş ve sağlık alanlarında önemli sorunlar yaşadığı, yoksullukla mücadele ettiği ve şiddete maruz kaldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Engelli, Kadın, Engelli Kadın, Sosyo-Ekonomik Göstergeler.

Abstract:

People with disabilities emerge as an important social category nowadays. There are many barriers for people with disabilities to participate to the society and to be an active member of society. However women with disabilities live much more problems than men and to be bound their visibility in society. The aim of this article is to draw a socio-economic frame of women with disabilities in Trabzon and thus analyze their position in society. This article is based on the results of a field research accomplished in 2015. The field research includes all the districts of Trabzon. According to the results of research, condition of women with disabilities in Trabzon are better than average of Turkey. However these women have important problems and disadvantages. It has been observed that women with disabilities live some problems especially concerning education, work and health, struggle with poverty and experience violence.

Keywords: Disability, Woman, Women with Disabilities, Socio-Economic Indicators.

* Makale Gönderim Tarihi: 25.08.2016

Makale Kabul Tarihi: 29.11.2016

** Bu makale, "Trabzon'da Engelli Kadınlar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Projesi" kapsamında elde edilen verilere dayanmaktadır. Proje, Trabzon Valiliği koordinasyonunda KTÜ Kadın Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yürütülmüş ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından EDES Programı kapsamında finanse edilmiştir. Proje yürütücüsü Prof. Dr. Nezahat Altuntaş, proje araştırmacıları, Prof. Dr. Türkan Erbay Dalkılıç, Arş. Gör. Gülmelek DOĞANAY, Arş. Gör. Şölen KÖSEOĞLU HENDEN, Arş. Gör. Mehtap ERDOĞAN, Arş. Gör. Çağrı Doksan ÇOLAK, Arş. Gör. Muhammed Yunus BİLGİL'dir.

*** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, naltuntas@ktu.edu.tr.

**** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, melekaev@ktu.edu.tr.

GİRİŞ

Engelliler, tüm toplumlarda görünür olmaya başlayan önemli bir toplumsal kategori olarak son zamanlarda dikkatleri üzerine çekmektedir. Engellilik çeşitli şekillerde tanımlansa da genel olarak, “kişinin organlarında oluşan fonksiyonel bir hasar ya da normal aktivitelerini yerine getirmedeki kısıtlılıkla nedeniyle, toplumda ihtiyaç duydukları hizmetlere erişememesi ve böylece toplumda dezavantajlı duruma düşerek sosyal engellenme durumunun oluşması” şeklinde tanımlanabilir. Günümüzde artık geniş bir engellilik literatürü bulunmakta ve engelliliğin insanlığın normal bir durumu olarak algılanması yönünde çabalar devam etmektedir.

Engellilerin topluma katılmalarının ve diğer insanlar gibi toplumun aktif bir üyesi olmalarının önünde önemli engeller bulunmaktadır. Ancak engellilerin kadın olması durumunda söz konusu sorunlar katlanarak artmakta, engelli kadının toplumdaki görünürlüğü daha da sınırlanmaktadır. Örneğin tekerlekli sandalyeye ulaşmış bir erkek engelli artık tek başına sokaklarda, zorlanarak da olsa, görünür olabilirken, aynı durumdaki engelli kadınlar için bunu söylemek oldukça zordur. Bu durumda, toplumsal cinsiyet bağlamında kadına yüklenen rol ve beklentiler oldukça etkilidir. Bir çok araştırma göstermektedir ki, engelli kadınlar tüm toplumlarda daha dezavantajlı bir profil çizmektedir.

Bu makalenin amacı, Trabzon’daki engelli kadınların genel bir sosyo-ekonomik çerçevesini çizmek ve böylece Trabzon’daki engelli kadınların toplumdaki konumunu analiz etmektir. Makale temelde, 2015 yılında tamamlanan “Trabzon’da Engelli Kadınlar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Projesi” kapsamında gerçekleştirilen alan çalışması verilerine dayanmaktadır. Bu çerçevede, çalışmanın birinci bölümünde engellilik ve engelli kadınlar konusunda teorik bir çerçeve çizilmiş; ikinci bölümde araştırmanın yönteminden bahsedilmiş; üçüncü bölümde araştırma verileri analiz edilmiş ve sonuç bölümünde ulaşılan sonuç ve öneriler ifade edilmiştir.

1. ENGELLİLİK VE ENGELLİ KADINLAR: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası Grubu’nun ortaklaşa hazırladığı ve 2011 Yılında yayımlanan Dünya Engellilik Raporu’na göre, dünyada bir milyardan fazla insan herhangi bir tür engellilik ile yaşamaktadır. Dünya Sağlık Araştırmasına göre, dünyada 15 yaş ve üzeri kişiler arasında 785 milyon yani %15,5 oranında engelli bulunurken, Küresel Hastalık Yüklü çalışması bu sayıyı 975 milyon (%19,2) olarak tahmin etmektedir. Bu insanların yaklaşık 110 milyonu (%2,2) hayatlarını devam ettirme konusunda ciddi zorluklar yaşamaktadır (Dünya Engellilik Raporu, 2011:2)

Engellilik çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. 3 Mayıs 2008’de yürürlüğe giren Birleşmiş Milletlere ait Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme engelli kişileri, “Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılmalarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişiler” olarak tanımlamaktadır (Hekimler ve Tabip Odası Yöneticileri İçin Mevzua, 2009).

Farklı bir perspektiften bakan başka bir tanım ise engelliliği “engelli olan bireyleri göz ardı eden ya da çok az dikkate değer bulan ve dolayısıyla çoğunluğun katıldığı toplumsal etkinliklerden dışlayan toplumsal düzenin inşa ettiği hareket kısıtlaması ya da dezavantajlı durum” şeklinde tanımlar (Oliver, 1996: 22).

Engelliliğin farklı şekillerde tanımlanmasının bir nedeni aslında kullanılan kavram ile yakından ilgilidir. Çünkü engelli olma durumunun ifadesi konusunda bir kavram kargaşası bulunduğu görülmekte; engellilik, özrürlülük, sakatlık kavramları çoğu zaman bilinçli olarak kullanılmamakta ya da birbiri yerine kullanılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü özürürlülüğü (impairment) kişinin organlarında fonksiyonel bir hasar, sakatlığı (disability) normal aktivitelerde kısıtlılık, engelliliği (handicap) ise söz konusu fonksiyonel hasar ve aktivitelerde kısıtlılık durumunun kişide yarattığı sosyal dezavantaj olarak tanımlar (Fidan ve Saç, 2005: 65). Günlük kullanımda özellikle sakatlık ve engellilik arasındaki farkın vurgulanması önemlidir. Buna göre, ilkinin biyolojik, ikincisinin ise kültürel bir olgu olduğu görülmektedir (Goodley, 2011: 14).

Engellilik konusunda farklı tanımların olmasının bir diğer nedeni de, engellilik olgusuna getirilen farklı modeller ve söz konusu modeller içinde zamanla farklı bakış açılarının ön plana çıkmasıdır. Buna göre, tıbbi model (medikal model, biyo-tıbbi model ya da geleneksel bireyci tıbbi model) engelliliği tamamiyle bireysel bir deneyim olarak görür ve tıbbi bir dille ele alır. Buna göre, engellilik psikolojik ve biyolojik bir bozukluktur ve söz konusu hastalıklı durumun tıbbi müdahale ile ehlileştirilmesi, iyileştirilmesi gerekir (Shakespeare, 2006: 199; Abu-Habib, 1997: 11). Söz konusu model, engelli bireylerin “anormal” ya da “rehabilite edilen bağımlı objeler” olarak tartışılmasına neden olmuştur. Ayrıca engelliliğin kişiselleştirilmesi ya da tıbbileştirilmesiyle sosyal adalet gibi konularda sessiz kalınması sonucu doğmuştur (Smart ve Smart 2006’dan Akt. Burcu, 2015: 23-24). Engelli bireyin toplumsal hayata katılamamasını onun biyolojik yetersizliğine bağlayan medikal model, sorunun tedavi, teknolojik aletlerin kullanımı, bağışlar ya da kamu yardımları ile aşılabileceğini savunmaktadır (Masson, 2013: 112).

Zamanla engelliliğin bireysel bir kusur ya da trajedi olmadığı; engelliliğin belirli fiziksel ve zihinsel kapasitedeki kişilerin sosyal çevreleri ile arasındaki ilişkileri üzerinden okunması gerektiği düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. Böylece 1970’lerde ortaya çıkan sosyal model, engelli bireyleri gerçekten durduran şeyin onların etrafındaki dünyanın düzenlenme ve organize olma şekli olduğunu ve esnek olmayan organizasyon, erişilemez binalar ya da taşımının engellilerin günlük yaşama katılımı önünde bariyerler oluşturduğunu savunmuştur (Sally 1997’den Akt. Burcu, 2015: 31). Böylece engelliliğin, engeli olan bireylerin sosyal sistem içinde göz ardı edilmesi, bireydeki “engellilik durumunun” “sosyal engellenme durumuna” dönüşmesi düşüncesi lüteratürde hâkim olmaya başlamıştır (Burcu, 2015: 12). Yani engellilik, engellinin ihtiyaçlarının sistematik olarak karşılanamaması ve diğerlerinin bakış açısı ve tutumlarıyla ilgilidir. Günümüzde artık geniş bir engellilik literatürü bulunmakta ve engelliliğin insanlığın normal bir durumu olarak algılanması yönünde çabalar devam etmektedir.

Dünya genelinde, engelli insanlar engelli olmayan insanlara kıyasla daha kötü sağlık koşullarına, daha düşük eğitim düzeyine ve ekonomik koşullara ve dolayısıyla daha yüksek yoksulluk oranlarına sahiptir. Türkiye'nin 2009 yılında imzaladığı BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'ye göre, "engelliğe dayalı ayrımcılık" siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alandaki tüm insan hak ve temel özgürlüklerinin diğerleri ile eşit bir şekilde kullanılması veya bunlardan yararlanılması imkânını ortadan kaldıran veya bunu engelleyen her türlü ayırımı, dışlamanın veya kısıtlamanın engelliğe dayalı olarak yapılmasıdır". Oysa daha 1975 Yılında BM Genel Kurulunun Evrensel Bildirgesine ek olarak yayımlanan "Özürlü Hakları Bildirgesi" engelli insanların varlıklarını sürdürmesi, diğer engelli olmayan insanlar gibi yaşamlarını devam ettirebilmesi insan olmanın en doğal sonucudur" ilkesini benimsemiştir (Evcil, 2005: 185). 1993 de BM Genel Kurulu "Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kuralları" kabul etmiş ve devletler engellilere eşit fırsat sağlama konusunda gereken önlemleri almakla sorumlu tutulmuştur.¹ 2006 Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (CRPD) ise, "tüm engelli insanların temel özgürlüklerden ve bütün insan haklarından tam ve eşit bir şekilde faydalanmasını teşvik etmek, sağlamak, korumak ve insan olmaktan ileri gelen haysiyetlerine yönelik saygıyı arttırmak" amacını ifade etmiştir.² Uluslararası düzeydeki bu gelişmelere rağmen, 200 ülkeden yalnızca üçte birinde engellilere yönelik ayrımcılıkla ilgili yasal düzenlemeler bulunmaktadır (Goodley, 2011: 2).

Türkiye'de, henüz yeni olan engellilik sosyoloji, 1990'larla birlikte gelişmeye başlamıştır. Özellikle engelli örgütlenmeleri ve engelli istatistikleri 2000'li yıllarda karşımıza çıkmaktadır. Anayasanın 61. Maddesinin "Sosyal Güvenlik Bakımından Özel Olarak Korunması Gerekenler" başlığı altında ise, "Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır" ifadesi ile engellilerin hakları anayasal güvence altına alınmıştır. 01.07.2005 tarih ve 5378 sayılı Özürlüler Kanunu'nun 3. maddesindeki engelli tanımı ise şu şekildedir:

"Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlüğü olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişidir."

Bu tanım, Türkiye'de engellilerin bedensel yetersizliklerinden ötürü yardıma muhtaç oldukları ve topluma kazandırılmaları için tedavi edilmeleri gerektiğini savunan medikal modelin benimsendiğini göstermektedir.

Engellilik konusu, son yıllarda sağlık, sosyal politikalar ve rehabilitasyon alanı dışında da tartışılmaya başlanmış, toplumsal cinsiyet ve kimlik çalışmalarının alanına da girmiştir

¹ Engellilere yönelik uluslararası düzenlemeler şöyledir: Uluslararası Ekonomik Sosyal ve Kültürel Sözleşmesi (1966); Uluslararası Zihinsel Engelli Kişilerin Hakları Bildirgesi (1971); Engelli Kişilerin Hakları Bildirgesi (1975); Engellilerin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar; Zihinsel hastalığı Olan Kişilerin Korunması ve Ruh Sağlığı Koruma Hizmetlerinin Geliştirilmesi Bildirgesi (1991);

² 2003 Yılı Avrupa Birliği üyeleri 2005 yılı ise Türkiye tarafından "engelliler yılı" olarak ilan edilmiştir.

(Garland-Thomson, 2006: 257). Dünya nüfusunun yarısını kadınlar oluşturmasına karşın kadınlar dünya gelirinin ancak %10'una, mülkiyetlerin ise %1'ine sahiptirler. Bu nedenle dünyada yoksulluk sınırındaki kişilerin %70'ini kadınlar oluşturmaktadır. Türkiye'de de 2015 verilerine göre, okur-yazar olmayan kadınlar erkeklerin beş katıdır; kadınların istihdam oranı erkeklerin yarısı kadardır; kadınlar tüm eğitim düzeylerinde erkeklerden daha düşük ücret almaktadır (TÜİK, 2016). Kadınların engelli olmaları durumunda söz konusu olumsuz istatistikler katlanarak artmaktadır.

Engelli kadınların engelli erkeklerden daha mağdur olduklarının altını çizen Susan Lonsdale (1990) ve Susan Wendell (1989) kadın ve engelli olmanın üst üste bindiğini ve bu durumun, daha çok toplumsal yaşamdan izole edilmek anlamına geldiğini belirtmektedir. Engelliliğe feminist bir bakış açısıyla yaklaşan yazarlar, engellilik araştırmalarının toplumsal cinsiyet farklılıklarını ve eşitsizliklerini görmezden geldiğini savunmaktadır. Engelli kadınlar hem kamusal hem de özel alandaki birtakım rollerden (kamusal alanda iş, eğitim gibi; özel alanda çocuk sahibi olmak, cinsellik gibi) dışlanmakta, bu anlamda engellilik araştırmaları içerisinde özel bir yere sahip olmaktadır (Goodley, 2011: 34; Buz ve Karabulut, 2015). Yapılan çalışmalar sonucunda, kadın engellilerin erkek engellilere kıyasla sosyal dışlama ve ayrımcılığı daha ağır koşullarda yaşadıkları görülmektedir (Karataş, 2002).

Engelli kadınların hem engelliğe dayalı hem de toplumdaki cinsiyetçi yaklaşımlar nedeni ile iki kat risk altında oldukları gözlenmektedir. Engelli kadınların engelli kadın olmaktan dolayı haklarından mahrum kaldıkları, şiddete uğradıkları bilinmektedir (Küçükkaraca, 2005). Çünkü engelli kadınlar, tüm kadınların yaşadıkları ayrımcılık deneyimlerinin üstüne, bir de engelli olmaktan kaynaklanan sorunları yaşamaktadırlar; engelli kadınlar toplum içerisinde damgalanmakta, dışlanmakta ve ötekileştirilmektedir (Karataş ve Gökçearslan Çifci, 2010). Söz konusu argümanlar, engelli kadınlar konusunda araştırmaların artırılması zorunluluğunu doğurmaktadır.

2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM

Makalenin dayandığı alan araştırmasının çerçevesini, Trabzon'da yaşayan 18-65 yaş aralığında yer alan zihinsel engelliler dışındaki engelli kadınlar oluşturmuştur. İl ve İlçe Sosyal Yardımlaşma Vakıfları, Muhtarlıklar, Engelli Dernekleri, İŞKUR, İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve Rehabilitasyon Merkezleri'nden alınan listeler sonunda Trabzon'da bulunan engelli kadınların sayısı 2672 olarak tespit edilmiş, böylece araştırmanın evren büyüklüğü 2672 olarak belirlenmiştir. Ancak temin edilen listelerin her birinde, engel durumunun belirsiz olması, yaş bilgilerinin eksik olması, telefon numarasının eksik olması gibi çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Diğer taraftan, yaşı 65'ten büyük ve 18'den küçük olanlar, zihinsel engeli olanlar, Alzheimer hastaları çalışma kapsamı dışında olduğundan söz konusu engelli listelerinden çıkarılmış ve evren 1176 olarak belirlenmiştir.

Öngörülen %5 Örneklem Hatası ile örneklem büyüklüğü 286 olarak alınmış ve tüm ilçelerin çalışma kapsamında yer alabilmesini sağlamak amacıyla ilçelerden çalışmaya dâhil edilmesi gereken engelli kadın sayısı küme örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir.

Tablo 1: Görüşme Yapılan 286 Engelli Kadının İlçelere Göre Dağılımı

	İLÇE	SAYI		İLÇE	SAYI
1	Akçaabat	15	10	Köprübaşı	2
2	Araklı	17	11	Maçka	20
3	Arsin	20	12	Of	7
4	Beşikdüzü	11	13	Ortahisar	86
5	Çarşamba	14	14	Sürmene	9
6	Çaykara	9	15	Şalpazarı	9
7	Dernekpazarı	2	16	Tonya	12
8	Düzköy	8	17	Vakfıkebir	25
9	Hayrat	3	18	Yomra	17
TOPLAM			n=286		

Örnekleme dâhil edilen 286 engelli kadının ilçelere göre dağılımı belirlendikten sonra: Her bir ilçe için belirlenen sayıdaki engelli kadın, ilçe listelerinden tesadüfi örnekleme tekniği ile seçilmiş; seçilen kişilere telefon ile ulaşılarak randevu talep edilmiş ve görüşmeyi kabul eden engelli kadınlar ile anket ve derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Bu aşamada çeşitli sorunlarla karşılaşılmasına rağmen³ örnekleme aynı yaklaşımla yenilenecek hedeflenen örnekleme sayısına ulaşılmıştır.

Engelli kadınlara dair demografik, ekonomik, kültürel ve sosyolojik pek çok bilgiye ulaşılabilecek, 11'i açık uçlu olmak üzere 74 sorudan oluşan anket formu, derinlemesine mülakat ve odak grup çalışması teknikleri kullanılarak üç ay süren zorlu bir alan çalışması gerçekleştirilmiştir. Alan çalışması tamamlandıktan sonra anketler SPSS programına aktarılarak; derinlemesine mülakatlar ve odak grup çalışması ise deşifre edilerek tema analizi yapılmış ve alan çalışması analizi tamamlanmıştır.

3. ARAŞTIRMA VERİLERİ

Bir ülkede engelliliğe ilişkin örüntüler o ülkenin sağlık sorunlarındaki eğilimler, trafik kazaları, doğal afetler, çatışma, beslenme ve madde bağımlılığı gibi çevresel ve diğer faktörlerden etkilenmektedir. TÜİK 2011 Nüfus ve Konut Araştırması⁴ (NKA) sonuçlarına göre, Türkiye'de en az bir engeli⁵ olanların oranı %6,9'dur. Böylece Türkiye'deki engellilik oranı,

³ Söz konusu sorunlar, aranan numaranın hatalı olması, aranan numaraya ulaşılamaması, aramaya cevap verilmemesi, telefonun başka kişiye ait olması, telefonun bir yakın tarafından açılması ve talebin reddedilmesidir.

⁴ Birleşmiş Milletler, nüfus konusunda ülkelerarası karşılaştırılabilir istatistikler elde edilmesi amacıyla sonu 0 ile biten yıllara yakın yıllarda ülkelerin "nüfus ve konut sayımı" yapmalarını önermektedir. Bu kapsamda 2011 yılında, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile eş zamanlı olarak idari kayıtlara dayalı geniş kapsamlı bir örnekleme araştırması olarak Nüfus ve Konut Araştırması gerçekleştirilmiştir (TÜİK, 2011: 79).

⁵ Görme; duyma; konuşma; yürüme, merdiven inme çıkma; bir şeyler taşıma-tutma; yaşlılarına göre öğrenme hatırlama gibi engelli olan 3 ve daha yukarı yaşta olanlar ifade edilmiştir.

%15 olan dünya ortalamasından daha düşüktür. Türkiye'deki engellilik oranı kadınlarda (%7,9) erkeklere (%5,9) oranla daha yüksektir. İllere göre engellilik oranlarına bakıldığında Giresun (%13,5), Çorum (%12,4) ve Erzincan (%12,4) en yüksek oranlara sahipken; engellilik oranı en düşük olan iller ise Kocaeli (%4,6), Muş (%4,3) ve Ankara (%5)'dir. Karadeniz Bölgesi engellilerin en yoğun olduğu bölgedir. Bu makalenin konusunu oluşturan Trabzon'da ise engelli oranı toplamda %9,1 iken bu oran kadınlarda %11,1 erkeklerde ise %7'dir (TÜİK, 2011: 79). Böylece Trabzon'daki engellilik oranının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Kadın engelli oranı ise, Trabzon'da (%11,1) Türkiye ortalamasının (%5,9) neredeyse iki katıdır.

3.1. Demografik Veriler

Araştırmaya katılan engelli kadınların %54,9'u bedensel-fiziksel engelli, %26,6'sı görme engelli, %4,9'u ise işitme-konuşma engellidir.⁶

Tablo 2: Engelli Kadınların Engel Türlerine göre Dağılımı

	Sıklık	%
Bedensel-Fiziksel	157	54,9
Görme	76	26,6
İşitsel-Konuşma	14	4,9
Diğer	39	13,6
Toplam	286	100,0

Tablo 3: Engelli Kadınların Yaş Grubuna Göre Dağılım

	Sıklık	%
18-25	44	15,4
26-35	69	24,1
36-45	80	28,0
46-55	56	19,6
56-65	33	11,5
Toplam	282	98,6
Cevapsız	4	1,4
Toplam	286	100,0

Araştırmaya katılan kadınların en küçüğü 18 en büyüğü 65 yaşındadır, kadınların yaş ortalaması 40'dır. Engelli kadınların %28 oranıyla en çok 36-45 yaş aralığında olmasına karşın, araştırmada yaş gruplarının orantılı şekilde dağıldığı gözlenmektedir.

⁶ TÜİK verilerine göre, engelli grupları, tüm engelliler içinde oransal olarak bedensel-fiziksel engelliler, işitme-konuşma engelliler, zihinsel engelliler ve görme engelliler sırasını izlemektedir. Ancak yapılan alan araştırmasında zihinsel engellilerle iletişim imkânı olmadığı için, araştırma dışı bırakılmıştır. Ayrıca işitme-konuşma engellilerin hepsi işaret dilini bilmedikleri için iletişim kurma imkânı sınırlı olmuş ve örnekleme de sayıları sınırlı kalmıştır.

Tablo 4: Engelli Kadınların Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı

	Sıklık	%
Okur Yazar Değil	58	20,3
Okur Yazar	23	8,0
İlkokul	70	24,5
Ortaokul	24	8,4
Lise	65	22,7
Yüksek Okul	16	5,6
Üniversite	26	9,1
Lisansüstü	4	1,4
Toplam	286	100,0

Araştırmaya katılan engelli kadınlarda ilkököl mezunu olanlar %24,5 ile en yüksek oranda iken, %22,7 ile lise mezunları ikinci sıradadır. Ancak tabloda en çarpıcı veri engelli kadınların %20,3 oranında okur-yazar olmamasıdır. TÜİK Nüfus ve Konut Araştırması sonuçlarına göre, Türkiye genelinde engelli kadınların eğitim düzeyi, her kategoride, erkek engellilere göre daha düşüktür. Okur-yazar olmayan engelli kadınların oranı %32,4, lise mezunu olanların oranı ise %4,2'dir⁷ (TÜİK, 2011: 96-97). İstanbul Büyük Şehir Belediyesinin yaptığı araştırmada⁸ ise engelli kadınların %21,2'si okuma-yazma bilmemektedir. Böylece Trabzon'da engelli kadınların eğitim düzeyinin, Türkiye ölçeğinde genel olarak engelliler ve İstanbul'daki engelli kadınlar ortalamalarının üzerinde olduğu söylenebilir. Ancak buna rağmen %20,3 oranındaki okur-yazar olmama oranı günümüz koşullarında oldukça yüksek bir orandır.

Tablo 5: Engelli Kadınların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

	Sıklık	%
Bekâr	163	57,0
Evli	99	34,6
Boşanmış	15	5,2
Eşini Kaybetmiş	5	1,7
Eşinden Ayrı Yaşıyor	4	1,4
Toplam	286	100,0

Araştırmaya katılan engelli kadınlarda bekâr olanların oranı %57 ile evli olanlardan (%34,6) daha yüksektir. İstanbul Büyük Şehir Belediyesinin yaptığı araştırmada bekâr engelli kadınların oranı %48,3'dür (Engin vd, 2005: 116). Buna göre Trabzon'da engelli ka-

⁷ Okur-yazar olmayan engelli erkeklerin oranı %10,9 lise ve dengi okul mezunu olan engelli erkekler ise %9,7 oranındadır.

⁸ İstanbul Özürlüler Merkezi, 2002 yılında İstanbul Büyük Şehir Belediyesi işbirliği ile "Toplum Temelli Rehabilitasyon Projesi" kapsamında 60 engelli kadın ile bir çalışma yaparak kadın engelliler ile ilgili bir profil çizmiştir.

dınlarda evlenmeme oranı, engelli kadınların yaş ortalamasının 40 olduğu da düşünülürse, Türkiye ve İstanbul ortalamasından oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Evli olan engelli kadınlar arasında eşi engelli olanlar %27,8 oranındayken eşi engelli olmayanlar ise %72,2'dir. İstanbul Büyük Şehir Belediyesinin yaptığı araştırmada eşi engelli olan kadınlar %31, eşi engelli olmayan kadınlar ise %68,8'dir (Engin vd, 2005: 120). Bu durum engelli kadınların evlilikte tercih edilmemesi yönündeki önyargının Trabzon özelinde biraz yumuşadığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 6: Engelli Kadınların Engel Yüzdesi

%	Sıklık	%
Bilmiyor	55	19,2
0-25	3	1,0
26-50	77	26,9
51-75	63	22,0
76-100	88	30,8
Toplam	286	100,0

Engelli kadınların engel yüzdesine bakıldığında, %76-%100 aralığındaki engel yüzdesine sahip kadınların %30,8 ile en yüksek oran olduğu görülmektedir. Engel yüzdesi %51-%70 olanların oranı ise %22'dir. Böylece araştırmaya katılan engelli kadınların engel yüzdesinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Engelli Kadınların Eşleri İle Akrabalık Durumu

	Sıklık	%
Birinci Dereceden Akraba	8	2,8
İkinci Dereceden Akraba	3	1,0
Uzaktan Akraba	3	1,0
Akrabalık Yok	99	34,6
Toplam	113	39,5
Cevapsız (Bekâr)	173	60,5
Toplam	286	100,0

Engelli kadınların eşi ile akrabalık (birinci ve ikinci dereceden akraba) oranının Türkiye koşulları düşünüldüğünde %3,8 ile oldukça düşük olduğu görülmektedir. Ancak engelli kadınların anne ve babaları arasındaki akrabalık oranı %41,3 ile oldukça yüksektir. Böylece günümüzde Trabzon'da engelliler arasında akraba evliliklerinin tercih edilmediği ve bu konuda bir bilincin geliştiği söylenebilir.

Tablo 8: Engelli Kadınların Anne-Baba Arasındaki Akrabalık Durumu

	Sıklık	%
Yakın Akraba	86	30,1
Uzaktan Akraba	32	11,2
Akrabalık Yok	166	58,0
Toplam	284	99,3
Cevapsız	2	,7
Toplam	286	100,0

Engelli kadınların ebeveynlerindeki akraba evliliğine paralel olarak engelli kadınların ailelerinde %41,1 oranında başka engelli bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok kardeşler (%19,6) bulunmaktadır.

Tablo 9: Engelli Kadınların Ailesindeki Diğer Engelliler

	Sıklık	%
Yok	168	58,7
Baba	14	4,9
Kardeş	56	19,6
Yakın Akraba	33	11,5
Anne	7	2,4
Diğer	7	2,4
Total	285	99,7
Cevapsız	1	,3
Total	286	100,0

Engelli kadınların ebeveynlerinin akrabalık durumuna engel türüne göre bakıldığında, engel gruplarının araştırmada temsil edilme oranları dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede, an-ne-babası yakın akraba olanlar genel olarak tüm engel gruplarında yüksektir. Ancak işitsel-konuşma ve diğer başlığı altında olanlarda bu oranın daha yüksek olduğu söylenebilir. Uzak akraba olanlar arasında ise bedensel-fiziksel engellilerin oranı oldukça artmakta diğer iki engel grubu ise oransal olarak azalmaktadır.

Toplumsal cinsiyet algısı nedeniyle, engelli kadınların evlilik kurumunun gereklerini (çocuk doğurmak, çocukları yetiştirmek, temizlik yapmak vb.) yerine getirmede sorunlar yaşayacağı önyargısı sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ancak yapılan araştırmada evli olan engelli kadınların, özellikle evlilik kurumunun en önemli unsuru olan çocuk doğurmak ve yetiştirmek konusunda önyargıları kırdığı görülmektedir. Araştırmaya katılan evli engelli kadınların %49,6'sı 2-3 çocuğa, %17,4'ü 4-5 çocuğa, %17,4'ü tek çocuğa, %1,7'si ise 5'den fazla çocuğa sahiptir. Yani, evli engelli kadınların %86,1'i en az bir çocuğa sahiptir. Araştırma sırasında engelli kadınların çocuklarına ilişkin dikkati çeken bir gözlem ise, söz konusu çocukların olgun bir karakter yapısı sergilemiş olmalarıdır.

Araştırmaya katılan engelli kadınlar arasında bir işte çalışanlar %25,5 çalışmayanlar ise %74,5 oranındadır. TÜİK Nüfus ve Konut Araştırmasına göre Türkiye genelinde çalışan engelli oranı %20,1 iken işsizlik oranı %8,8'dir (TÜİK, 2011: 99). İstanbul Büyükşehir Belediyesinin yaptığı araştırmada ise engelli kadınların %10,2'si bir işte çalışmakta, %88'i ise herhangi bir işte çalışmamaktadır (Engin vd, 2005: 119). Buna göre, Trabzon'da engelli kadınların bir işte çalışma oranı, Türkiye ve İstanbul ortalamasının üzerinde olmasına karşın teşvik edilmesi gereken bir noktada olduğunu vurgulamak gerekir.

Tablo 11: Engelli Kadınların Engel Türüne Göre Çalışma Durumu

	Çalışıyor %	Çalışmıyor %
Bedensel-Fiziksel	46,6	57,7
Görme	27,4	26,3
İşitsel-Konuşma ve Diğer	26	16
Toplam	100,0	100,0

Trabzon'da bir işte çalışan engelli kadınların çalışma durumu engel türüne göre incelendiğinde (tüm engelli kadınlar arasında engelli grupların temsil oranı dikkate alındığında) “bedensel-fiziksel” engellilerde çalışma oranının görece daha düşük, “işitme-konuşma” engelliler arasında ise daha yüksek olduğu görülmekte, “görme” engelliler ise Trabzon ortalamasında yer almaktadır.

Tablo 12: Çalışan Engelli Kadınların İş Kollarına Göre Dağılımı

	Sıklık	%
Kamuda Sürekli	46	16,1
Kamuda Yarı Zamanlı	1	,3
Özel Sektör Sürekli	13	4,5
Sözleşmeli	5	1,7
İş Buldukça	2	,7
Çiftçi	2	,7
Emekli	3	1,0
Toplam	72	25,2
Cevapsız	214	74,8
Toplam	286	100,0

Trabzon'da çalışan engelli kadınların iş kollarına göre dağılımına bakıldığında %16,1 oranı ile kamuda sürekli çalışanlar çoğunluktadır. “Özel Sektörde Sürekli” çalışanlar %4,5, emekli olanlar ise %1'dir. Buna göre, çalışan engelli kadınlar büyük ölçüde kamuda istihdam edilmektedir.

Bir işte çalışan engelli kadınlar büyük ölçüde (%67,9) iş yerinde herhangi bir sorunla karşılaşmadıklarını belirtmiştir. Ancak %30,9 oranında engelli kadın, iş yerinde sorunlar yaşadığını belirtmiştir. İş yerinde sorunla karşılaştığını söyleyen engelli kadınlar karşılaştıkları sorunlar

arasında %45 oranında “İş arkadaşlarının kendilerini kabullenmemesi”, %40 oranında “fiziki koşulların uygun olmaması”, %15 “bilgi ve becerisini kullanamaması” cevabını vermiştir.

Engelli kadınların aylık hane gelir düzeyinin büyük ölçüde (% 38,1) 0-1000 TL, ikinci olarak da (% 33,2) 1001-2000 TL aralığında ifade edildiği görülmektedir. Böylece engelli kadın hanelerinin düşük gelir düzeyinde olduğu ve engelli kadınlar ile yoksulluğun birbirine paralel olduğu gözlenmektedir. Ayrıca engelli kadınların %25,5’inin çalıştığı ve %49,3’ünün engelli aylığı aldığı düşünülürse, hanelerdeki aylık gelirden engelli kadınların önemli bir yer tuttuğu da söylenebilir. Özellikle engelli aylıkları haneler için önemli bir gelir kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 13: Engelli Kadınların Aylık Hane Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

TL	Sıklık	%
0-1000	109	38,1
1001-2000	95	33,2
2001-3000	37	12,9
3001-4000	18	6,3
4001-5000	13	4,5
5001 den fazla	8	2,8
Toplam	280	97,9
Cevapsız	6	2,1
Toplam	286	100,0

Engelli kadınların ortalama hane büyüklüğüne bakıldığında daha çok 4 (% 24,1), 2 (% 20,3) ile 3 (% 20,3) kişilik aileler dikkati çekmektedir. Yani engelli kadınlar büyük ölçüde çekirdek aile yapısı içinde yer almaktadır.

Tablo 14: Engelli Kadınların Sahip Olduğu Sosyal Güvence Türüne Göre Dağılımı

	Sıklık	%
SGK	126	44,1
Özel Sağlık Sigortası	1	0,3
Yeşil Kart	120	42,0
Babadan SGK	28	9,8
Toplam	275	96,2
Cevapsız	11	3,8
Toplam	286	100,0

Araştırmaya katılan engelli kadınların %96,2’sinin sosyal güvencesi bulunmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesinin yaptığı araştırmada bu oran %69’dur (Engin vd, 2005: 119). Trabzon’da engelli kadınların büyük ölçüde sosyal güvenlik ağı içinde olması önemli bir göstergedir. Sosyal güvencesi olan kadınların %44,1’i SGK, %42’si ise yeşil kartlıdır. Engelli kadınların %49,3’ü engelli aylığı almaktadır.

Engelli kadınların engel durumunun nedeni sorulduğunda %39,5 oranında bilinmediği, %17,5 oranında da genetik olduğu ifade edilmiştir. Anne-baba arasında akrabalık olanların oranının %41,3 olduğu hatırlanacak olursa, engellilik durumunda genetik hastalıkların yük-

sek olmasının sebebi de ortaya çıkmaktadır. Doğum sırasında yaşanan sorunlar (%8,7) ve ev kazaları (%8,4) da engel nedeni olarak ifade edilmiştir.

Tablo 15: Engelli Kadınların Engel Durumlarının Nedenine Göre Dağılımı

	Sıklık	%
Genetik	50	17,5
Doğum Sırasında	25	8,7
Ev Kazası	24	8,4
Annenin Hamileliği Sırasında	7	2,4
Trafik Kazası	14	4,9
Hatalı Tıbbi Müdahale	25	8,7
İş Kazası	1	,3
Bilmiyorum	113	39,5
Çocuk Felci	10	3,5
Şiddete Uğramak	2	,7
Ateşli Hastalık	15	5,2
Toplam	286	100,0

3.2. Davranışlara İlişkin Veriler

Engelli kadınların zamanlarını büyük ölçüde evde geçirdikleri (%74,1) görülmektedir.

Tablo 16: Engelli Kadınların Vakitlerini Geçirdikleri Yaşam Alanları

	Sıklık	%
Ev Ortamı	212	74,1
İş Ortamı	46	16,1
Okul Ortamı	6	2,1
Rehabilitasyon Merkezi	1	,3
Açık Alanlar	15	5,2
Diğer	3	1,0
Toplam	283	99,0
Cevapsız	3	1,0
Toplam	286	100,0

Engelli kadınlara “Yaşamınızda karşılaştığınız en önemli üç sorun alanını önem derecesine göre sıralayınız” sorusu sorulduğunda, engelli kadınlar ilk olarak “Hareket Özgürlüğünün Sınırlı Olması” (%18,2), ikinci olarak “Ulaşım-Çevre Sorunları” (%12,9), üçüncü olarak “İnsanların Davranışları” (%8,4) ve dördüncü olarak da “İş ve Meslek Edinme Güçlüğü” (% 10,5) cevabını vermiştir. Böylece engelli kadınların öncelikle engelli olmaktan kaynaklanan fiziksel sınırlılıklardan, ikinci olarak da insanların kendilerine karşı olan tutumlarından rahatsız oldukları görülmektedir.

Tablo 17: Engelli Kadınların En Sık Karşılaştıkları Sorun Alanları

	Sıklık	%
İnsanların Davranışları	38	13,3
Hareket Özgürlüğünün Sınırlı Olması	52	18,2
Ulaşım-Çevre Sorunları	46	16,1
İş ve Meslek Edinme Güçlüğü	30	10,5
Eğitimden Yararlanamama	10	3,5
Kamu Hizmetlerine Ulaşamama	2	,7
Sağlık İmkanlarının Yetersizliği	17	5,9
Eş ve Aileye İlişkin Sorunlar	13	4,5
Psikolojik-Kişisel Sorunlar	9	3,1
Sosyal Etkinliklere Katılamama	1	,3
Sağlık Sorunları	24	8,4
Toplam	242	84,6
Cevapsız	44	15,4
Toplam	286	100,0

“Yaşadığımız sorunlara ilişkin olarak devletten talep ve beklentileriniz nelerdir?” sorusuna “İş İmkânı” (%23,1), “Maddi Destek” (%12,6), “Sağlık Hizmetlerinin Geliştirilmesi” (%15,4), “Yaşamı Kolaylaştırıcı Çevre Düzenlemesi” (%12,9) cevapları verilmiştir. “Devletten Hiçbir Şey Beklemiyorum” cevabı da %8,7 olarak ifade edilmiştir. Söz konusu oranlara göre engelli kadınlar devletten en çok ekonomik anlamda destek beklenmektedir. Hane gelir düzeyine ilişkin verilere (Tablo 14) dikkat edilecek olursa bu beklentinin olağan olduğu söylenebilir.

Tablo 18: Engelli Kadınların Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Devletten Beklentileri

	Sıklık	%
Eğitim Hizmeti	18	6,3
İş İmkânı	66	23,1
Meslek ve Edindirme İmkânı	9	3,1
Sağlık Hizmetlerinin Geliştirilmesi	44	15,4
Yaşamı Kolaylaştırıcı Çevre Düzenlemesi	37	12,9
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Hizmetleri	7	2,4
Maddi Destek	54	18,9
Sosyal Güvence İmkânı Genişletme	5	1,7
Devletten Hiçbir Şey Beklemiyorum	25	8,7
Diğer	3	1,0
Toplam	268	93,7
Cevapsız	18	6,3
Toplam	286	100,0

“İhtiyacımız olduğu halde alamadığımız, durumunuzu destekleyici/kolaylaştırıcı herhangi bir cihaz/tıbbi tedavi yöntemi var mı?” sorusuna %26,6 oranında evet, %71,3 “hayır” cevabı verilmiştir. “Evet” diyenlerin %9,4’ü “Akülü Araba-Tekerlekli Sandalye”, %6,3’ü “Engeli ile İlgili Takviye Araç”, %4,5 “Uzmanlık Gerektiren Tıbbi Tedavi”, %3,8’i “ameliyat” cevabını vermiştir. Buna göre, Trabzon’da hala tekerlekli sandalye ya da akülü araba gibi temin edilmesi görece kolay engellileri takviye edici araç eksikliği bulunduğu görülmektedir. Ancak araştırma sırasındaki gözlemlerden hareketle, bu araçların alındığı ve bölgeye özgü coğrafi koşullar nedeniyle kullanılmadığı vakaların da olduğunu ifade etmek gerekir.

Tablo 19: Engelli Kadınların İhtiyaç Duydukları Cihaz/Tıbbi Tedavi Yöntemler

	Sıklık	%
Engeli ile İlgili Takviye Araç	18	6,3
Uzmanlık Gerektiren Tıbbi Tedavi	13	4,5
Takviye İlaç Tedavisi	5	1,7
Teknolojik Cihazlar	8	2,8
Ameliyat	11	3,8
Akülü Araba-Tekerlekli Sandalye	27	9,4
Bakım Hizmeti	1	,3
Toplam	83	29,0
Cevapsız	203	71,0
Toplam	286	100,0

Engelli kadınlara en çok destek olan kişiler anneler (%29,4), kardeşler (14,7) ve eşler (14,3) olarak ifade edilmiştir. Hiç kimseden destek almadığını söyleyenler ise %11,5 oranındadır. Buna göre, her üç engelli kadından birine annesi bakmaktadır.

Tablo 20: Engelli Kadınlara Destek Olanlar

	Sıklık	%
Annem	84	29,4
Babam	12	4,2
Kardeşim	42	14,7
Eşim	41	14,3
Çocuğum	26	9,1
Arkadaşım	13	4,5
Devlet	7	2,4
Hiçkimse	32	11,2
Diğer (Gelin-Yeğen)	22	7,7
Total	279	97,6
Cevapsız	7	2,4
Toplam	286	100,0

Araştırmaya katılan engelli kadınların %66,8'i mutlu olduğunu, %68,22'si umutlu olduğunu, %77,3 kendisi ile barışık olduğunu, %78,7 kendine güvendiğini, %80,4 mücadeleci olduğunu ifade etmiştir. İstanbul Büyük Şehir Belediyesinin yaptığı araştırmada ise engelli kadınlar %50 oranında “mutluyum”, %61,7 “özgüven sahibiyim” cevaplarını vermiştir (Engin vd, 2005: 120). Buna göre, Trabzon'da engelli kadınlar İstanbul'da yaşayan engellilere göre psikolojik olarak biraz daha olumlu bir tablo çizmektedir.

Engelli kadınlar %30,4 oranında çoğu zaman, %29,7 oranında ise bazen psikolojik sorunlar yaşadığını ifade etmiştir. Böylece araştırmaya katılan her üç engelli kadından biri çoğu zaman psikolojik sorunlar yaşamaktadır. İstanbul Büyük Şehir Belediyesinin yaptığı araştırmada ise, %48,3 oranında engelli kadın “psikolojik desteğe ihtiyaç duyduğunu” ifade etmiştir (Engin vd, 2005: 119). Bu durumda, yukarıda belirtildiği gibi, Trabzon'daki engelli kadınların İstanbul'daki engellilere göre psikolojik olarak daha iyimser bir noktada olduğu sonucu ile tekrar karşılaşılmaktadır.

Tablo 21: Engelli Kadınların Psikolojik Sorun Yaşama Sıklığı

	Sıklık	%
Çoğu Zaman	87	30,4
Bazen	85	29,7
Nadiren	42	14,7
Hiçbir Zaman	65	22,7
Toplam	279	97,6
Cevapsız	7	2,4
Toplam	286	100,0

Psikolojik sorunlar yaşadığını söyleyen kadınlar engelli grupları açısından incelendiğinde, “işitme-konuşma ve diğer” grubunda bulunanlar arasında “hiçbir zaman” sorun yaşamadığını söyleyenlerin yüksek olduğu görülmektedir. “Çoğu zaman psikolojik sorun yaşayanların”, engel gruplarının örneklemedeki temsil oranlarına paralel olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, bu grupta “işitme-konuşma ve diğer” engellilerin oransal olarak daha yüksek olduğu yorumu getirilebilir.

Tablo 22: Engelli Kadınların Engel Türüne Göre Psikolojik Sorun Yaşama Sıklığı

	Çoğu Zaman %	Bazen %	Nadiren %	Hiçbir Zaman %
Bedensel-Fiziksel	57,5	57,6	47,6	53,8
Görme	24,1	29,4	40,5	20
İşitsel-Konuşma ve Diğer	18,4	12,9	11,9	26,1
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0

“Hayatınızın herhangi bir döneminde intihar etmeyi düşündünüz mü?” sorusuna %60,8 “hayır” cevabı verilmiştir. Bu cevap ifade edilirken intihar etmenin dini olarak yasak olması

sıklıkla ifade edilmiştir. Ancak araştırmaya katılan yaklaşık her 4 engelli kadından biri hayatının bir döneminde intihar etmeyi düşündüğünü ifade etmiştir. Dini duygulara rağmen intihar etmeyi düşünme oranının yüksek olduğu söylenebilir. Bu durum kadınların yaşamlarındaki zorlukların bir yansıması olarak yorumlanabilir.

Tablo 23: Engelli Kadınlar Hiç İntihar Etmeyi Düşündü mü?

	Sıklık	%
Evet	69	24,1
Hayır	174	60,8
Toplam	243	85,0
Cevapsız	43	15,0
Toplam	286	100,0

“Yapmak isteyip de engelli olduğunuz için yapamadığınız/ulaşamadığınız şey/şeyler nelerdir?” sorusuna verilen cevaplar, %18,2 “Çalışmak İsterdim”, %17,5 “Eğitime Devam Etmek İsterdim”, %10,5 “Toplumsal Hayata Katılmak İsterdim”, %6,3 “Kimseye Bağımlı Olmamak Özgür-Olmak İsterdim”, %5,9 “Araba Kullanmak İsterdim” şeklindedir. Özellikle bedensel-fiziksel engellilerde araba kullanma isteği yoğun bir şekilde ifade edilmiştir.

Tablo 24: Engelli Kadınların Yapmak İsteyip Engelli Olduğu İçin Yapamadığı Şey/Şeyler

	Sıklık	%
Eğitime Devam Etmek İsterdim	50	17,5
Çalışmak İsterdim	52	18,2
Araba Kullanmak İsterdim	17	5,9
Seyahat ve Tatil Yapmak İsterdim	13	4,5
Yönetici Olmak İsterdim	1	,3
Evlenmek İsterdim	5	1,7
İstedğim Kıyafeti Giymek İsterdim	1	,3
Toplumsal Hayata Katılmak İsterdim	30	10,5
Dini Vecibeleri Yerine Getirmek İsterdim	2	,7
Kimseye Bağımlı Olmamak Özgür Olmak İsterdim	18	6,3
Mal Mülk Sahibi Olmak İsterdim	5	1,7
Toplam	194	67,8
Cevapsız	92	32,2
Toplam	286	100,0

Araştırmaya katılan engelli kadınlar %42,3 oranında şiddete maruz kaldıklarını ifade etmiştir. İstanbul Büyük Şehir Belediyesinin yaptığı araştırmada bu oran %18,3 olarak belirtilmiştir (Engin vd, 2005: 120). Ancak Trabzon'da yapılan araştırmada sadece fiziksel şiddet değil diğer tüm şiddet türleri tek tek ifade edilmiştir. Bu nedenle Trabzon'da engelli

kadına yönelik şiddet oranı oldukça yüksek çıkmıştır. Karşılaşılan şiddet türleri ve oranları ise şöyledir: %11,9 “Küçük düşürücü davranışlara maruz kaldım”, %9,8 “Ahlaksız laflara maruz kaldım”, %7,7 “Dövüldüm”, %5,6 “Hakaret ve küfre maruz kaldım”.

Araştırmaya katılan kadınlara cinsel taciz-istismara uğrayıp uğramadığı sorulduğunda, %0,7 oranında (2 kişi-çevredeki kişiler tarafından) evet cevabı verilmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yaptığı araştırmada engelli kadınlar, %5 oranında aile içinde, %3,3 oranında çevreden cinsel tacize-istismara uğradıkları ifade edilmiştir (Engin vd, 2005: 120). Trabzon'da söz konusu oranın oldukça düşük olduğu görülmektedir. Ancak bu oranda, engelli kadınların cinsel taciz-istismar olayını ifade etmede çekinme ve zorlanma durumunu da dikkate almak gerektiğini belirtmek gerekir.

Tablo 25: Engelli Kadınların Uğradığı Şiddet Türü

	Sıklık	%
Ahlaksız laflara maruz kaldım	28	9,8
Küçük düşürücü davranışlara maruz kaldım	34	11,9
Hakaret ve küfre maruz kaldım	16	5,6
Dövüldüm	22	7,7
Cinsel ilişkiye girme teklifi aldım	1	,3
Eve kapatıldım	3	1,0
Çalışmam engellendi	3	1,0
Maaşım elimden alındı	3	1,0
İstemedem evlendirildim	3	1,0
Eşim cinsel ilişkiye zorladı	5	1,7
Tehdit edildim	2	,7
Maddi imkân verilmedi	1	,3
Hiç şiddete maruz kalmadım	125	43,7
Toplam	246	86,0
Cevapsız	40	14,0
Toplam	286	100,0

3.3. Tutumlara İlişkin Veriler

Araştırmaya katılan engelli kadınlar %34,6 gibi yüksek bir oranla eşinin engelli olmasını tercih etmediğini belirtmiştir. Böylece kadınlar engelli oldukları için evlilikte tercih edilmedikleri konusunda şikâyet ederken, kendilerinin de evlilikte engelli bir eş adayını tercih etmedikleri gözlenmiştir. Diğer taraftan kadınların %19,9'u “fark etmez derken”, %15,7'si “evlenmeyi düşünmüyorum” cevabını vermiştir. Engelli kadınlar %10,8 oranında eşinin engelli olmasını tercih ettiğini belirtmiş ancak engel türünün önemli olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 26: Engelli Kadınlar Eşinin Engelli Olmasını Tercih Eder mi?

	Sıklık	%
Evet türü önemli değil	23	8,0
Evet türü önemli	31	10,8
Engelli olmasını tercih etmem	99	34,6
Fark etmez	57	19,9
Evlenmeyi Düşünmüyorum	45	15,7
Diğer	1	,3
Toplam	256	89,5
Cevapsız	30	10,5
Toplam	286	100,0

“Eş bulmada zorluk çektiğinizi düşünüyor musunuz?” sorusuna engelli kadınlar %26,2 oranında “hayır”, %15,7 oranında “evet”, %18,9 oranında “Evlenmeyi Düşünmüyorum” cevabını vermiştir. Tabloda dikkati çeken diğer bir nokta da, %39,2 oranındaki engelli kadının bu soruya cevap vermek istememesidir. Araştırma sırasında, anketleri yapan anketörlerin kadın olmasına karşın, evlilik ve cinsellikle ilgili sorularda engelli kadınların rahat olmaları dikkati çekmiştir. Özellikle evlenmeyi düşünmüyorum cevabını veren bekâr engelli kadınlar, bu tür sorularda tepkisel davranmışlardır.

Tablo 27: Engelli Kadınların Evliliğe İlişkin Görüşleri

	Sıklık	%
Evet	45	15,7
Hayır	75	26,2
Evlenmeyi Düşünmüyorum	54	18,9
Toplam	174	60,8
Cevapsız	112	39,2
Toplam	286	100,0

Tablo 28: Engelli Kadınların Eş Bulmada Güçlük Çekme Nedenleri

	Sıklık	%
Ailelerin istememesi	9	3,1
Ekonomik sebepler	2	,7
Çekingen davranmam	2	,7
Sorumlulukları yerine getiremeyeceğim düşünülmesi	11	3,8
Dış görünüşe önem verilmesi	7	2,4
Cinsel yaşantı ile ilgili sorunlar	1	,3
Evlilikte tercih edilmemek	8	2,8
Anne olamayacağımın düşünülmesi	2	,7
Ev işlerini yapamayacağımın düşünülmesi	2	,7
Eşimin ihtiyaçlarını karşılayamayacağımın düşünülmesi	3	1,0
Toplam	47	16,4
Cevapsız	239	83,6
Toplam	286	100,0

Eş bulmada güçlük çekiyorum diyen engelli kadınların neden sorusuna cevabı sırasıyla “Sorumlulukları yerine getiremeyeceğimin düşünülmesi”, %3,1 “Ailelerin istememesi”, %2,8 “Evlilikte tercih edilmemek”, %2,4 “Dış görünüşe önem verilmesi” şeklinde olmuştur.

Evlenmeyi düşünmüyorum cevabını veren 49 engelli kadın bu kararın nedeni olarak %61,2 “Engelimden dolayı”, %18,4 “Evliliğin sorumluluklarını yerine getiremem”, %10,2 “Sağlık sorunlarımdan dolayı” cevaplarını vermiştir. Böylece engelli kadınların büyük ölçüde engellik durumlarını evlenmeleri önünde bir engel olarak gördükleri gözlenmiştir. Fine ve Asch (1988: 23) engelli kadınların, haklarındaki negatif ön yargılardan daha çok etkilendiklerini ifade eder. Bu durumu içselleştiren engelli kadınlar, kendilerini yardıma muhtaç, istenmeyen, sevilmeyen, âşık olunmayan olarak kabul etmektedirler.

Tablo 29: Engelli Kadınların Evliliği Düşünmeme Nedenleri

	Sıklık	%
Engelimden dolayı	30	61,3
Sağlık sorunlarımdan dolayı	5	10,2
Evlilikte tercih edilmemek	1	2,0
Evliliğin sorumlulukları yerine getirememem	9	18,5
Ev işlerini yapamayacağımdan	2	4,0
Eşimin ihtiyaçlarını karşılayamayacağımdan	2	4,0
Toplam		100,0
Toplam	49	100,0

Araştırmaya katılan engelli kadınlar %68,9 oranında yeterince arkadaşı olduğunu belirtmiştir.

Tablo 30: Engelli Kadınların En Çok Rahatsız Oldukları Davranışlar

	Sıklık	%
İnsanların görmezden gelmesi	19	6,6
İnsanların bakışları	71	24,8
İnsanların aşırı ilgi göstermesi	11	3,8
Anne-babanın suçlu hissetmesi	6	2,1
Aşırı korumacılık	11	3,8
Dilenci muamelesi	3	1,0
Dışlanmak	16	5,6
Önyargılar	18	6,3
İnsanların meraklı soruları	11	3,8
İtici söz ve lakaplar	7	2,4
Yok	113	39,5
Toplam	286	100,0

Engelli kadınlara “çevrenizde sizi en çok rahatsız eden davranışlar nelerdir” sorusu sorulduğunda %39,5 oranında böyle davranışlarla karşılaşmadıkları belirtilmiştir. Diğer taraftan “İnsanların bakışları” (%24,8), “İnsanların görmezden gelmesi” (%6,6) ve “önyargılar” (%6,3) ifade edilen diğer seçenekler olmuştur. Buna göre, engelli kadınlar büyük ölçüde çevreden rahatsız olmadıklarını ifade ederken, çevrede karşılaştıkları en büyük rahatsızlık ise insanların bakışlarıdır. Buz ve Karabulut (2015: 36) söz konusu durumun, engelli kadınların kendilerini toplumdan soyutlamalarına neden olduğunu belirtmektedir.

Engelli Kadınlara boş zamanlarında ne yaptıkları sorulduğunda, “Televizyon İzlerim” (%21,7), “Kitap-Dergi-Gazete Okurum” (%15,4), “El İşi Yaparım” (%11,5), “Arkadaşlarımla Zaman Geçiririm” (%9,4), “İbadet Ederim” (%9,1) cevapları verilmiştir.

Tablo 31: Engelli Kadınların Boş Zaman Etkinlikleri

	Sıklık	%
Televizyon İzlerim	62	21,7
Kitap-Dergi-Gazete Okurum	44	15,4
Müzik Dinlerim	19	6,6
Bilgisayarda Zaman Geçiririm	13	4,5
Egzersiz Yaparım	7	2,4
El İşi Yaparım	33	11,5
İbadet Ederim	26	9,1
Hobi	4	1,4
Arkadaşlarımla Zaman Geçiririm	27	9,4
Sinema-Tiyatroya Giderim	4	1,4
Diğer	31	10,8
Total	270	94,4
Cevapsız	16	5,6
Total	286	100,0

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak, Trabzon'daki engelli kadınlar arasında bekâr olanların oranı evlilere göre daha yüksektir; evlenmeyi düşünmüyorum cevabı önemli bir orandadır; engelli kadınlar büyük ölçüde çekirdek ailelerde yaşamaktadır; evli engelli kadınlar arasında akraba evliliği çok düşüktür ancak tüm engelli kadınlar arasında ebeveynlerinin engelli olma oranları yüksektir; bu nedenle kadınların engel nedenleri arasında genetik neden yüksektir ve hanede başka engelliler arasında kardeş engellilerin oranı yüksektir; evli engelli kadınların %86'i en az bir çocuk sahibidir; çalışma oranı %25,52'dir; hane gelirine bakıldığında engelli kadın ve yoksulluk olgusunun birbirine paralel gittiği görülmektedir; engelli kadınlar büyük ölçüde eve hapsolmuş durumdadır; devletten ilk beklenti ekonomik niteliklidir (iş, maddi destek gibi); en çok akülü araç-tekerlekli sandalye ihtiyacı ifade edilmiştir; her üç kadından biri çoğu zaman psikolojik sorunlar yaşamaktadır; %42,3'ü şiddet gördüğünü ifade etmiştir;

engelli kadınların en çok yapmak istedikleri şey çalışmak ve eğitimlerine devam edebilmek olarak ifade edilmiştir.

Genel olarak Trabzon'daki engelli kadınların durumunun görece olarak Türkiye genelindeki engellilere göre daha olumlu bir noktada olduğu söylenebilir. Ancak bu durum Trabzon'da engelli kadınlar için parlak bir tablo olduğu anlamına gelmemektedir. Araştırma sırasında bazı saptamalara ulaşılmış ve bu çerçevede bazı öneriler getirilmiştir:

- Engelliler konusundaki veri, bilgi ve istatistiklerin yetersiz ve sorunlu olduğu görülmüştür. Engellilere ilişkin demografik bilgi eksikliği ve yetersizliğinin giderilmesi için, il ve ilçelerdeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıf'larının "*engelli envanterleri*" şeklinde bir çalışma içine girmesi önerilebilir.⁹ Bu çalışmalar projelendirilerek çeşitli kaynaklardan yararlanma imkânı sağlanabilir. Bu süreçte ve genel olarak engelliler konusunda kurumlar arasında eşgüdüm, koordinasyon ve işbirliği ağı oluşturulması gerekmektedir.
- Engelli tanımında "kronik hastalar"¹⁰ kategorisi de yer almaktadır. Ancak söz konusu hastalar kendilerini engelli olarak görmemektedir. Buna rağmen bu hastalar, engelli statüsü ve bu statünün getirdiği imkânlardan faydalanmaktadır. Bu durum engelli grubundaki kişilerin de dikkatini çekmekte ve tepki yaratmaktadır. Bu kronik hastaların engellilik algısı olmadığı için engellilik konusundaki çalışmalar da bu hastalar üzerinde etkin olamamaktadır. *Kronik hastaların farklı bir kategorizasyonu önerilebilir.*
- Engelli kadınlar tedavi amacıyla hastanelere ulaşmada ve hastane ortamında bazı zorluklar yaşamaktadır. Hastanelerdeki sağlık hizmetini kapsayıcı hale getirmek ve kamu sağlık hizmetlerini engelliler için daha erişilebilir kılmak gerekmektedir. Sağlık hizmeti sağlayıcılarının tavırlarını, bilgilerini ve becerilerini geliştirmek amacıyla engelliliğe dair gerekli bilgileri içeren eğitimler verilmelidir. Diğer taraftan, rehabilitasyon imkânlarının geliştirilmesi önemlidir. Rehabilitasyon araçları bölgede hizmet vermekte ve engellileri rehabilitasyon merkezlerine ulaştırmaktadır. Bu uygulama engelliler için önemlidir. Ancak rehabilitasyon araçları, Trabzon'un engebeli coğrafi yapısı nedeniyle, evlere uzak mesafelere kadar ulaşabilmekte ve engellilerin bu araçlara ulaştırılması konusunda sorunlar yaşanmaktadır. Ne engelliye refakat eden kişiler (bunlar genellikle kadınlar olmaktadır) ne de araç şoförü tek başına bu konuda yardımcı olabilmektedir. Engelli kadınların hastanelere ulaşmada yaşadığı zorluklar düşünüldüğünde *seyyar fizik tedavi araçları* ile hizmet verilmesi önerilebilir.
- Araştırma sonuçlarına göre engelliler büyük ölçüde eve mahkûm yaşamaktadır. Özellikle ağır engellilerin dışarı çıkma fırsatları oldukça düşüktür. Evde uzun süre yalnız

⁹ Böyle bir çalışma, Vakfıkebir Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından yapılmıştır.

¹⁰ Tıbbi tedavi ve rehabilitasyona rağmen hastalığın, sakatlığın veya herhangi bir özrün giderilememesi sonucunda rahatsızlığın süreklilik arz etmesidir. Kişinin çalışma kapasitesi ve fonksiyonlarının engellenmesine neden olan, sürekli bakım ve tedavi gerektiren hastalıklardır (kan hastalıkları, kalp- damar hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, idrar yolları ve üreme organı hastalıkları, cilt ve deri hastalıkları, kanserler, endokrin ve metabolik hastalıklar, ruhsal davranış bozuklukları, sinir sistemi hastalıkları, HIV) (Türkiye Özürlüler Araştırması, 2002: XI).

kalmak söz konusu engellilerde psikolojik sorunlar yaratmaktadır. Aslında tüm engelliler bu anlamda sorunlar yaşamaktadır. Ayrıca evde söz konusu engellilerle ilgilenmek durumunda olanlar (özellikle anne, kardeş, yenge, vb.) da sürekli engellilerle ilgilenmekten benzer psikolojik sorunlar yaşamaktadır. Bu durum evde gerilimler ve sorunlar yaşanma oranını arttırmaktadır. Bu nedenle engellilere *evde psikolojik destek imkânı* sağlanması önerilebilir. Söz konusu uygulama için kentteki üniversite hastanesinin ilgili bölümlerinin öğrencilerinden yararlanılabilir. Bu uygulama öğrencilerin eğitim sürecine de katkıda bulunabilir.

- Araştırmaya katılan engelli kadınların %20,3'ü okur-yazar değildir. Okur-yazar olanların oranı ise %8'dir. Yani Trabzon'da bir eğitim kurumuna hiç gitmeyen %28,3 oranında engelli kadın bulunmaktadır. Engelli kadınların tespit edilerek, engel türlerinin gerektirdiği koşullar dikkate alınarak bir eğitim sürecinin başlatılması önerilebilir. Bu konunun projelendirilerek, çeşitli kurum ve kuruluşların da desteği alınarak kapsamlı bir uygulama gerçekleştirilmesi mümkündür.
- Araştırmaya katılan engelli kadınların çalışma oranı %25,5 ile Türkiye ortalamasının (%20,1) üzerindedir. Ancak bu oranın artırılması gerekmektedir. Engelli kadınların çalışma hayatına dâhil edilmesi ve potansiyellerini, yaratıcılıklarını kullanabilmesi için düzenlemeler yapılmalıdır. Böylece kadın, engelli ve yoksulluk üçgeninin kırılması sağlanabilir. Diğer taraftan, bir işte çalışmak, kişiye maddi imkânlar sunması yanında, kendini gerçekleştirme ve statü, kimlik, aidiyet duygusu sağlar ve böylece sosyal bütünleşme fırsatı yaratır. Bu konuda önemli bir uygulama olarak, işyerlerinde belirlenen *engelli kontenjanlarında kadın oranı-kotası* önerilebilir.
- Alt gelir grubuna yönelik konut edindirme politikası içinde, engelliler de bulunmaktadır. Yani engellilere konut edindirmek amacıyla alt gelir grubuna yönelik uygulamalardan faydalanması sağlanmaktadır. Ancak söz konusu evler şehrin dışında bulunmakta ve ulaşım sorun yaratmaktadır. Engellilerin bu sorunları aşması mümkün görünmemektedir. Trabzon'da bu konudaki örnek Yıldızlı Toki Evleridir. Alan araştırması sırasında burada oldukça sorunlu bir çerçeve dikkati çekmiştir. Şehrin dışında yer alan bu semtte ulaşım oldukça zordur. Engellilerin burada yaşama konusundaki algısı "bizi buraya attılar" şeklindedir. Oysa engellilerin toplumla bütünleşmeye ihtiyacı vardır. Onları bu şekilde şehrin dışına mahkûm etmek bir taraftan engellilerin zaten zor olan hayatlarını daha da zorlaştırmakta diğer taraftan kentle bütünleşme ve sosyalleşme fırsatlarını ortadan kaldırmaktadır.
- Çocukları olan engelli kadınlara özel destek verilmelidir. Söz konusu destek hem engelli kadınlara hem de engelli kadınların çocuklarına yönelik olmalıdır.
- Trabzon'daki engelli kadınların en büyük beklentisinin, iş ve maddi destek sağlanması gibi ekonomik kaynaklı olduğu görülmektedir. Yoksulluk sınırındaki engelli kadınların tespit edilerek iş imkânı ya da ek maddi destek imkânlarının sunulması önerilebilir.

- Birçok uluslararası sözleşmede de vurgulandığı gibi, kadın ve erkek engelliler arasında fırsat eşitliğinin sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda, engelli kadınlara özellikle eğitim, meslek edinme, çalışma hayatına erişim gibi alanlarda fırsat eşitliği sağlanmalıdır.
- Araştırmaya katılan engelli kadınlar arasında şiddete maruz kalma oranı (%42,3) oldukça yüksektir. Türkiye’de kadına yönelik şiddet konusunda yapılan çalışmalarda risk grubu olan engelli kadınlara özel yer verilmesinin sağlanması bu konuda önemli bir adım olacaktır.

Türkiye’de engellilere yönelik ilgi, bilgisiz duyarlılık şeklinde karşımıza çıkmakta ve büyük ölçüde acıma ve hor görme-görmezden gelme arasında yer almaktadır. Artık engellileri toplumda bir sorun olarak görme mantığı terkedilmelidir. Engellilere yönelik çalışmalarda “yardım” odaklı değil, engellilere özgüven kazandırma temelli bir duruş sergilemek gerekmektedir. Bu durum özellikle engelli kadınlar için daha büyük bir öneme sahiptir. Sonuç olarak, ulusal bir engellilik stratejisi ve eylem planı benimsenmesi böylece bir engelliler politikasının oluşturulması gerekmektedir. Bu politika içinde engelli kadınlar ayrıca değerlendirilmeli, “engelli” ve “kadın” olmaktan kaynaklanan farklı sorun ve ihtiyaçlara dikkat edilmeli ve kadın ve erkek engelliler arasında fırsat eşitliği sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abu-Habib, L. (1997). *Gender and Disability: Women's Experiences in the Middle East*, Oxford: Oxfam.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Buz, S. & Karabulut, A. (2015). Ortopedik Engelli Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Bir Çalışma, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 25-45.
- Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası (2011). *Dünya Engellilik Raporu*, www.who.int, (11.07.2016).
- Engin N., Güveli, M., Gültekin T. & Ünal, A. (2005). Toplum Temelli Rehabilitasyon programında Engelli Kadın Profiline Değerlendirilmesi, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli, 116-120.
- Evcil, N. (2005). Kentsel Yaşamda Engelli Kadın ve İstihdam, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli, 183-197.
- Fidan, F. & Saç, S. (2005). Bir Gün İçin Engelli Olduğunuzu Düşünün Kız Öğrenciler Gözüyle Engelli Kadın, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli, 64-74.
- Fine, M. & Asch, A. (1988). *Introduction: Beyond Pedestals*, in *Women with Disabilities: Essays in Psychology, Culture and Politics*, (Der. Michelle Fine and Adrienne Asch), Philadelphia: Temple University Press, 1-37.
- Garland-Thomson, R. (2006). *Integrating Disability, Transforming Feminist Theory*, in *The Disability Studies Reader*, (Der. Lennard J. Davis), New York: Routledge, 2. Baskı, 257-273.
- Goodley, D. (2011). *Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction*, London: SAGE.
- Hekimler ve Tabip Odası Yöneticileri İçin Mevzuat (2009). http://www.ttb.org.tr/mevzuat/index.php?option=com_content&view=article&id=686:engeller-haklarina-k-slee&Itemid=36, (12.06.2016).
- Karataş, K. (2002). Özürlülere Karşı Ayrımcılık ve Ayrımcılıkla Savaşım, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi, Türkiye Körler Federasyonu Yayını*, 2 (1), 1-10.
- Karataş, K. & Gökçearslan Çiftçi, E. (2010). Türkiye'de Engelli Kadın Olmak: Deneyimler ve Çözüm Önerileri, *The Journal of International Social Research. Woman Studies (Special Issue)*, 3 (13), 147-153.
- Küçükcaraca, N. (2005). Feminizm ve Engelli Kadın, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli, 49-52.
- Lonsdale, S. (1990). *Women and Disability: The Experience of Physical Disability Among Women*, London: Palgrave Macmillan.
- Masson, D. (2013). Femmes et handicap, *Recherches Féministes*, 26 (1), 111-129.
- Shakespeare, T. (2006). *The Social Model of Disability*, *The Disability Studies Reader*, Lennard J. Davis (ed.), 2. Baskı, New York: Routledge, 197-204.
- Oliver, M. (1996). *Understanding Disability: From Theory to Practice*, Basingstoke: Macmillan.
- Thomas, C. (2002). *Disability Theory: Key Ideas, Issues and Thinkers*, *Disability Studies Today*, Colin Barnes, Mike Oliver ve Len Barton (eds.), USA: Blackwell Publishers, 38-57.
- TÜİK (2011). *Nüfus ve Konut Araştırması*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (2016). İstatistiklerle Kadın 2015, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21519>, (09.05.2016).
- Wendell, S. (1989). Toward a Feminist Theory of Disability, *Feminist Ethics & Medicine*, 4 (2), 104-124.

